

Дискурс про інакшість у французькій соціально-гуманітарній парадигмі: історичний аспект

Л. В. Клименко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Paper received 12.10.17; Accepted for publication 20.10.17.

Анотація. Статтю присвячено діахронічному аналізу походження і історичним аспектам трактування феномену інакшості у французькій парадигмі соціальних і гуманітарних наук. Представлений у французькій мові лексемою *altérité*, феномен інакшості визначено одним з ключових концептів французької культури, етнічною реальією, що репрезентує етнокультурний спосіб самоідентифікації нації і утворює особливий когнітивний простір у межах національної картини світу.

Ключові слова: інакшість, *altérité*, картина світу, категорія Іншого, етноспецифічні особливості.

Специфіка проявів людської різноманітності набуває особливої актуальності у контексті гуманітарної думки кінця ХХ - початку ХХІ століття і постає як одна з інтенсивно обговорюваних проблем сучасності. За сучасної доби посилюється інтерес до усіляких проявів відмінностей як між індивідами, так і групами людей, втілених у проекції антитез на кшталт Я/ІНШИЙ, МИ/ВОНИ, СХІД/ЗАХІД, ЧОЛОВІЧЕ/ЖІНОЧЕ тощо, переосмислюється ставлення до проявів несхожості й ствердження останньої як цінності на відміну від попереднього її розуміння як чужості. Ці трансформаційні тенденції зумовлюють необхідність уточнення специфіки трактування проявів інакшості у парадигмі соціальних і гуманітарних наук (філософії, антропології, етнології, соціології, психології, географії тощо), а також у широкому колі междисциплінарних досліджень.

Осмислення категорії інакшості зазвичай історично відбувалося через розуміння категорії Іншого, успадкованої від властивої біологічному світові природної самоідентифікації й диференціації. «Іншими» можуть бути як індивіди чи суспільні групи, так і речі або місця, причому в різних концепціях існували різні, подекуди протилежні трактування. Так, у К.-Г. Юнга «інший» - це здебільшого "чужий", антитеза «своєму», що походить ще від давніх архетипів. За його теорією Інший - це завжди конкурент у боротьбі за кращі ресурси й виживання, а значить має сприйматися як актуальний або потенційний ворог. Натомість у М.Бахтіна «інший» - це «інакший», що не викликає відторгнення, як «чужий», а навпаки зацікавлює своєю інакшістю.

Актуальність і новизну розвідки зумовлено сучасним інтересом до етноспецифічних особливостей актуалізації проявів і розуміння *інакшості*, її семантичних ознак, релевантних в рамках певних національних культур, зокрема французької. Представлений у французькій мові лексемою *altérité*, феномен *інакшості* (далі за текстом *altérité*, до якого у контексті дослідження використовуватимемо у якості умовних синонімічних відповідників французькому українські *інакшість*, *інакшість* і *несхожість*) є одним із ключових концептів французької культури, культурогенним продуктом, етнічною реальією з властивими асоціативними уявленнями і образами, що репрезентує етнокультурний спосіб самоідентифікації нації. Визнання і повага до усіляких проявів *інакшості* у французькій культурі, на думку Е.Морена є "головною цінністю світськості, що виступає за змішання культур як джерело розвитку і миру" [1, с. 135].

Гіпотезою дослідження є те, що у межах французької національної складової суспільно-гуманітарного знання феномен *altérité* утворює особливий когнітивний простір.

Він має особливі, відмінні від загальноприйнятих семантичні властивості, лакунарні для інших культур. З цієї причини феномен *altérité* неповною мірою, або інакше розуміється представниками інших лінгвокультур у процесі комунікації. І дійсно, французьке *altérité* подекуди неможливо адекватно перекласти іншими мовами, українською зокрема, оскільки в інших національних картинах світу цей концепт у повному обсязі свого значення відсутній.

Задля визначення національної специфіки розуміння феномену *altérité* завданням першого етапу дослідження, результати якого викладено у цій статті, є розгляд притаманних йому історико-етимологічних характеристик і встановлення соціальних, історичних та культурних чинників, що впливали / впливають на еволюцію змісту цього феномену у французькій суспільно-гуманітарній парадигмі.

Для вирішення поставлених завдань в роботі використано метод інтерпретації історичних реальій, спрямований на осмислення сутності досліджуваної категорії, а також описовий метод, представлений прийомами інтерпретації змісту французьких суспільно-гуманітарних текстів та його узагальнення.

Як було зазначено, в основі феномену *altérité* знаходиться універсальна бінарна опозиція «свій – чужий», що має архетипові прояви. Ця етимологія прослідковується від семантики латинського *alter* - 1) один з двох, інший з двох 2) наступний, другий 3) інший у значенні другий (*alter ego* – я інший, тобто друг); 4) інший у значенні протилежний; 5) такий, що зазнав змін 6) ближній (*alterius causa* - заради ближнього).

У французькій мові існує два терміни на позначення іншого, того, хто є інакшим або "qui n'est pas soi" :

1/ *autrui* (*le prochain*) - у значенні другий, інший з-поміж, що передбачає входження суб'єктів до певної спільноти та/чи соціальну близькість внаслідок спільної участі у чомусь,

2/ *autre* (*l'autre*) – такий, що передбачає відчуття різниці та/або соціальну дистанцію, що витікає з особливостей приналежності (територіальної, родової, гендерної тощо).

Паралельне застосування французькою обох термінів призводять до ускладнень розуміння специфіки феномену *altérité* у французькій картині світу, а також смислової амбівалентності його сприйняття представниками інших культур.

У французькій мові *altérité* визначається словником Larousse як "*état, qualité de ce qui est autre, distinct*" [2] і перекладається українською як стан, якість чогось іншого, такого, що є відмінним. У французькому філософському словнику А.Конт-Спонвіля *altérité* визначається як

несхожість, відмінна ознака, що передбачає співставлення двох різних сутностей або ж передбачає існування таких [3, с. 354]. Французьке *altérité* є протилежним тотожності, як інше протилежне тому ж самому, що можна сформулювати у вигляді принципу: будь яка річ, тотожна самій собі водночас є відмінною від решти інших. Навіть якщо припустити існування двох повністю тотожних істот, вони все одно будуть різними з тієї причини, що одна з них – перша, а інша – друга.

“*Dictionnaire de la géographie et de l'espace des sociétés*” у словниковій статті, присвяченій *altérité* наголошує на полісемантичності терміну у соціальній перспективі і пов’язаній з цим амбівалентності трактування [4, с. 42].

Французький філософ і теоретик літератури Жак Дерріда звертає увагу на глибинний амбівалентний фон і семантичний зв’язок між двома, здавалося б несумісними поняттями - *l'hospitalité* і *l'hostilité* (гостинність та ворожість), що спричинено складною семантикою лексеми *hôte* (гість) у французькій мові [5]. Вона впливає з етимології бінарної опозиції латинських термінів *hosties* (у значенні *ворожі чужинці*) і *hospes* (у значенні *актор ритуалу чемної гостинності, за походженням релігійного*), які історично зумовили два типи відносин між індивідом та суспільством. У першому випадку вони негативні і передбачають конфліктний розвиток, у другому – мають позитивний характер і базуються на принципі кооперації. Ці два типи відносин характерні й для сучасного суспільства. Так, наприклад, у сфері туризму Інший сприймається у значенні *hospes*: такий, відносини з яким відбуваються в позитивному контексті. З іншого боку, в історії колоніальної Франції було застосовано модель *hosties*, коли колонізовані народи здебільшого перебували у конфліктних відносинах з метрополією.

Аби зрозуміти амбівалентність категорії варто звернутися до історичного аспекту дискурсу про інакшість. Важливим у цьому контексті стає пошук відповіді на питання, у який саме момент у суспільстві виникає розуміння інакшості, відколи бере початок інтерес до Іншого, способу його життя, думок, коли ставлення до проявів іншості набуває осмислення.

Тоді як першими з відомих проблематикою цікавилися ще давньогрецькі філософи (пригадаймо «пізнай самого себе» - на храмі Аполлона в Дельфах), перші спроби осмислення проявів інакшості належать добі Ренесансу [6, с. 29]. Розуміння індивіда як суспільного актора, усвідомлення власних індивідуальності і неповторності відбуваються у XVI столітті за часів пошуків мореплавства й відкриття Нового Світу, що проявляється у спробах писати про подорожування, вигадувати утопії ідеальних світів, створювати словники уявних місць. Французький філософ і письменник епохи Відродження Мішель Монтень висловлював занепокоєння стосовно «гуманістичного» характеру освоєння нових територій на тлі жорстоких внутрішніх релігійних протистоянь на територіях самого Старого Світу, піддаючи сумніву, чи здатні європейці, що загрузли у війнах в самій Європі, бути носіями цивілізаційної місії на інші континенти. Монтень також запроваджує роздуми про феномен колоніалізму в контексті сприйняття чи несприйняття інакшості іноземців, різниці у звичаях та побуті і вже тоді застерігає від застосування оцінних термінів на позначення переваги або зневаги, радячи «*frotter et limer sa cervelle contre celle d'Autrui*» (Des Coches III, 9). [цит. за 7. с. 141].

Нового осмислення феномену інакшості надають за доби Просвітництва Ш.-Л. де Монтеск'є і Ж.- Ж. Руссо. Монтеск'є звертається до історії різних народів і держав, при чому не критикує, а пояснює їх. Він стверджує ідею загальної закономірності явищ, що, на його думку, базується на історії кожного народу, його політичному устрої, релігії, побуті, звичаях, кліматі, території тощо. В епістолярному філософському романі *Lettres persanes* (1721) герої роману перси Узбек та Ріка, що подорожують, спостерігають за життям у Франції й описують його в листах до батьківщини. Вони звертають увагу на відмінність культур Сходу і Заходу, а також критикують абсурдні, з їхньої точки зору, звичаї, що побутують у Європі. Відстань між Сходом і Заходом, різницю у світосприйнятті яскраво висловлено у фразі «*Le désespoir de l'infâmie vient désoler un Français condamné à une peine qui n'arrêterait pas d'un quart d'heure le sommeil à un Turc.*» [8, с. 170].

Слідом за Монтеск'є до екзотики Сходу зверталися інші французькі просвітники, як з метою порівняння двох цивілізацій – східної та західної, так і з сатирико-викривальною ціллю. Так Ж.- Ж. Руссо пропонує читачеві бути далекоглядним і «*porter vue au loin*», намагаючись зрозуміти інших людей і їхні звички, аби потому піддати неупередженій критиці свої власні. Сучасні науковці відзначають [9], що Руссо був не просто спостерігачем екзотичних звичаїв і вірувань. Тим аналізом і критичною оцінкою, що він здійснював, було закладено підвалини етнології, заснування якої як окремої науки було стверджено тільки століття потому. Руссо писав: «*Toute la terre est couverte de nations dont nous ne connaissons que les noms, et nous nous mêlons de juger le genre humain! Supposons un Montesquieu, un Buffon, un Diderot, un d'Alembert, un Condillac, ou des hommes de cette trempe, voyageant pour instruire leurs compatriotes, observant et décrivant comme ils savent le faire, la Turquie, l'Egypte, la Barbarie, l'Empire du Maroc, la Guinée, le pays des Caffres, l'intérieur de l'Afrique et ses côtes orientales, les Malabares, le Mogol, les rives du Gange, les royaumes de Slam, de Pégu et d'Ava, la Chine, la Tartarie, et sur-tout le Japon ; puis dans l'autre hémisphère, le Mexique, le Pérou, le Chili, les terres Magellaniques, sans oublier les Patagons vrais ou faux, le Tucuman, le Paraguai, s'il était possible le Brésil, enfin les Caraïbes, la Floride et toutes les contrées sauvages ; voyage le plus important de tous et qu'il faudrait faire avec le plus de soin. Supposons que ces nouveaux Hercules, de retour de ces courses mémorables, fissent ensuite à loisir l'histoire naturelle, morale et politique de ce qu'ils auraient vu, nous verrions nous-mêmes sortir un monde nouveau de dessous leur plume, et nous apprendrions ainsi à connaître le nôtre...*» [9, p.10].

Разом із підвищенням інтересом до екзотики далеких світів на самому європейському континенті від початку XVIII століття відбуваються суттєві соціальні трансформації здебільшого релігійного характеру. В опозиції до Франції й Іспанії – країн-стовпів католицької віри, опиняються протестантські нації, як-от Голландія, а також Англія, де здійснено спробу запровадження парламентського режиму. Реформістські думки таких європейських мислителів, як Спіноза, Лейбніц, Ньютон відчутно впливають на тогочасну французьку суспільно-гуманітарну думку, простежується схильність до критичного і поміркованого осмислення дійсності, відокремлення релігії від моралі, тенденція до оптимістичного

бачення світу, засудження фанатизму.

Відношення до феномену *інакшості* залишається на незмінних засадах аж до першої половини ХХ століття. Після Французької революції, незважаючи на падіння монархії, країна продовжує політику милостивого і частково зверхнього ставлення до проявів чужості за умов інституціоналізації колоніальної Європи. Географи роблять детальні описи і документують природні та соціальні характеристики екзотичних спільнот, з якими зіткнулися, констатують гетерогенність суспільств у різних географічних локаціях, маючи на меті наочно пояснити, що західне суспільство є більш цивілізованим, а отже має переваги над усіма іншими.

У другій половині ХХ століття завдяки французам Клоду Леві-Стросу та Марселю Моссу, які осмислюють відношення до Іншого крізь призму культурної різноманітності, започатковується новий, сучасний антропологічний підхід, а увага до проявів інакшості опиняється у фокусі майже всіх гуманітарних наук. Тоді ж завершується постколоніальний етап історії Франції і починається період, що відзначається новими формами практик обміну між людьми, так званих міжкультурних, або кросс-культурних, основним чином зумовлених тематикою прийому мігрантів.

Мультикультуралізм будується на принципі толерантності, «чужі» - то просто «інші» і не несе загрози. Проте з виникненням феномену глобальної міграції почату ХХІ століття, зі збільшенням міграційних хвиль етнокультурна фрагментація суспільства почала розхитувати основи національних культур.

Хоча розвиток сучасної Франції беззаперечно відбувається у напрямку зростаючої етнокультурної плюралізації, характерною його особливістю є балансування між політикою мільтикультуралізму і політикою власної національної виключності, коли зусилля до відкритості,

розуміння і прийняття культури Іншого ускладнюються природним сприйняттям проявів інакшості як чужості.

Отже, історично склалося, що феномен *altérité* є ядром елементом дискурсу про Інакшість у французькій суспільно гуманітарній думці і утворює у французькій картині світу особливий когнітивний простір з особливою семантикою, подекуди лакунарною для інших культур.

Спочатку історично поняття *інакшого* осмислюється контексті іншої географічної локації або ж культурної різниці. Так звана «зовнішня інакшість» стосується країн, народів, соціальних груп, усіляких спільнот, що мають або мали відносно стійкі особливі (у значенні екзотичні) етнічні чи суспільні характеристики на певному відрізку часу або простору відносно конкретної культури.

Соціальні ж зміни сучасної доби стають поштовхом до зосередження на внутрішніх проявах інакшості у межах соціальних і культурних колективних ідентичностей та території сучасної Франції, а потому й у рамках ідентичностей індивідуальних. Наразі йдеться про так звану «внутрішню інакшість» – індивідуальні властивості різного характеру (колір шкіри, стать, певні тілесні вади, особливі поведінки, тощо) відмінні від канонічних, прийнятих у певній соціальній чи культурній спільноті.

В результаті проведеного історичного і етимологічного огляду стає очевидним, що французький феномен *altérité* репрезентує етнокультурний спосіб самоідентифікації нації, який етимологічно і історично базується на принципах визнання і поваги до усіляких проявів *інакшості* і несхожості. Крім того, констатуємо факт, що *altérité* як наукова категорія дедалі більше входить до наукового обігу як вузькоспеціальних, так і міжгалузевих досліджень. Очевидно, що подальше дослідження *altérité*, як наукової категорії у дискурсі французької соціально-гуманітарної парадигми розкриє більше аспектів сучасного осмислення феномену інакшості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Morin E. La Complexite humaine. P. : Flammarion, 1994.- 380 p.
2. Larousse. [en ligne], URL: [http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/alt%C3%A9rit%C3%A9/2559#IYGYsw0MxsxqRqqS.99].
3. Конт-Спонвиль Андре. Философский словарь / Пер. с фр. Е.В. Головиной. – М., 2012, с. 354.
4. Jacques Levy, Michel Lussault .Dictionnaire de la géographie et de l'espace des sociétés. – France. La Documentation Française, 1137 p., 2013.
5. Derrida J. De l'hospitalité/Anne Dufourmantelle invite Jacques Derrida à répondre DE L'HOSPITALITÉ. – Paris, 1997.
6. Bailblé Eric, 2010, La notion de l'altérité dans l'histoire de la France, Synergies « Pologne » no 7, p. 27-40.
7. CHALIER-VISUVALINGAM ELIZABETH. Revue d'Études Françaises , 1/1996. - P.134-160. cief.elte.hu/sites/default/files/chalier_visuvalingam_0.pdf
8. Montesquieu (Baron de la Brède), 1975. Lettres persanes. Paris : Garnier. Le courrier de l'UNESCO. Jean-Jacques Rousseau. – Paris, publié par L'Organisation des Nations Unies pour l'Education, la Science et la Culture Mars 1963 (XVI année), numero 3.

REFERENCES

3. André Comte - Sponville , Dictionnaire philosophique/ Translated from French by Y.V.Golovina. – М., 2012, - p. 354.

Дискурс про інаковость во французской социально-гуманитарной парадигме: исторический аспект Клименко Л.В.,

Аннотация. Статья посвящена диахроническому анализу происхождения и историческим аспектам трактования феномена инаковости во французской парадигме социальных и гуманитарных наук. Представленный во французском языке лексемой *altérité*, феномен инаковости определен как один из ключевых концептов французской культуры, этнической реальностью, которая является этнокультурным средством самоидентификации нации и создает особое когнитивное пространство в рамках национальной картины мира.

Ключевые слова: инаковость, *altérité*, картина мира, категория Иного, этноспецифические особенности.

The Discourse About The Alterity In The French Social And Humanitarian Paradigm: Historical Aspect L. V. Klymenko

Abstract. The article is devoted to the phenomenon of otherness genesis, its diachronic analysis and historical background in the French scientific social and humanitarian paradigm. Represented in the French language by the token *altérité*, the phenomenon of otherness has been considered as one of the French culture's key-concepts, the ethnical reality, a special type of the national self-identification. It creates a special cognitive space within the national picture of the world.

Keywords: otherness, *altérité*, picture of the world, Other's category, ethnospecific feature.